

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΕΙΣ

1

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟ

Γενική προδιαγραφή

Μπροστά στη γιγαντιαία παρουσία του φυσικού κόσμου και στα πολλαπλά προβλήματα της ζωής, ο άνθρωπος βρίσκεται διαρκώς στην ανάγκη να διατυπώνει ερωτήματα και να υποδέχεται κριτικά τις όποιες απαντήσεις προκειμένου να σχηματίζει τους απαραίτητους γι' αυτόν γνώμονες στάσης και δράσης. Σ' αυτή τη λογική αφετηρία πρέπει να αναζητηθεί η γένεση της φιλοσοφίας.

Φιλοσοφία είναι η πνευματική προσπάθεια διάγνωσης και εξηγητικής ανάλυσης της φύσης των πραγμάτων, των συνθηκών και των δυνάμεων που συνθέτουν την ύπαρξη του κόσμου και της ζωής. Στον κατάλογο των αντικειμένων της, είναι εγγεγραμμένα πολλά και σημαντικά θέματα, όπως: η αρχή των όντων, η ύπαρξη και η δράση του ανθρώπου στον κόσμο, οι έννοιες της αλήθειας, του παράδοξου, του κακού και της αποξένωσης, τα όρια της ανθρώπινης γνώσης, η νομοτέλεια του θανάτου.

Ο Πλάτων, που αποτελεί καθιερωμένο υπόδειγμα του φιλοσοφείν, θεώρησε τη φιλοσοφία ως διακριτό είδος διανοητικού εγχειρήματος, που τίθεται σε κριτική συζήτηση, δηλαδή σε μια διαδικασία

συμπαράθεσης διαφόρων γνωμών πάνω στο αντικείμενο του διαλογισμού,¹ όπως άλλωστε αποδεικνύει η συγκέντρωση της στοχαστικής του ύλης στους οικείους διαλόγους του.

Ιστορική κατόπτευση

Η ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης δεν ακολούθησε μια αυστηρή χρονολογική διαδοχή, αλλά πραγματοποιήθηκε με θεματικές αλληλεπικαλύψεις και χρονικές αντιμεταθέσεις, όπως καταφαίνεται, αν αντιπαραβληθούν λ.χ.: το «εν το άπαν» του Ξενοφάνη του Κολοφώνειου και ο πανθεϊσμός του Σπινόζα ή η διδασκαλία των Σοφιστών της κλασικής Ελλάδας και το κήρυγμα των Διαφωτιστών του 18ου αιώνα. Η παρούσα αναφορά περιορίζεται κατ' ανάγκην σε λίγες επισημάνσεις που προσδιορίζουν χαρακτηριστικές κατευθύνσεις του φιλοσοφικού στοχασμού.

Φιλοσοφία της φύσης

Ως πρώτη περίοδος ανάπτυξης της φιλοσοφίας της φύσης (*naturphilosophie*) έχει θεωρηθεί εκείνη των προσωκρατικών φιλοσόφων, ενώ δεύτερη υπήρξε η περίοδος της Αναγέννησης. Στη φιλοσοφία αυτή, η συνθήκη του ανήκειν σ' ένα «όλον», η υπαρκτική συνάρτηση των όντων και η ανανεωτική γονιμότητα αναγνωρίστηκαν ως στοιχεία ιερότητας της φύσης. Οι στοχαστές της φιλοσοφικής αυτής κατηγορίας ανήγαγαν τις ζωτικές δυνάμεις της φύσης στην ιδέα του Θεού.

Φιλοσοφία της νόησης

Ως φιλοσοφία της νόησης χαρακτηρίστηκε η πνευματική προσπάθεια διάγνωσης της αλήθειας με αποκλειστικό όργανο τη σκέψη, η οποία επιδιώκει, κατά περίπτωση, να συλλάβει τη λογική σύσταση του μερικού ή του όλου. Σ' αυτό το φιλοσοφικό ρεύμα εντάσσονται πλείστοι φιλόσοφοι, όπως: ο Σωκράτης (επαγωγικός λόγος), ο Πλάτων (θεωρία των ιδεών), ο Αριστοτέλης (Λογική), ο Καρτέσιος (σκεπτόμενο υποκείμενο, *cogito ergo sum*), ο Φ. Μπέικον (επαγωγικός συλλογισμός), ο Σπινόζα (απόλυτη ύπαρξη), ο Τζων

Λωκ (στοχασμός ως πηγή ιδεών), ο Τομάζιους (αντιστοιχία νόησης και πνεύματος), ο Μαλεμπράνς (νοητός κόσμος ως συνάρτηση λογικής και ιδεών), ο Λάιμπνιτς (έννοιες ως αντανakλάσεις της αλήθειας), ο Καντ (υπερβατικός ιδεαλισμός), ο Χέγκελ (επιστήμη του αυτοεξελισσόμενου Λόγου – διαλεκτική).

Εξαιρετικά σημαντικό για τη φιλοσοφική αξιοποίηση της νόησης υπήρξε το σχετικό μεθοδολογικό εγχείρημα του Πλάτωνος: ο «διάλογος». Ο Πλάτων επέλεξε το είδος αυτό, για να εξασφαλίσει τη συμπαράθεση και τη συγκριτική αξιολόγηση των διαφόρων εκδοχών πάνω στα αντικείμενα του φιλοσοφικού του προβληματισμού. Σαφέστατα, πρόκειται για συστράτευση των ατομικών νοήσεων σε μια ενιαία φιλοσοφική προσπάθεια.²

Διαφωτισμός

Με τον όρο «Διαφωτισμός» αποδίδεται το πνευματικό κίνημα που επεδίωξε να στρέψει την ανθρώπινη διάνοια προς την απόκτηση και τη διάδοση γνώσεων βασισμένων στη λογική ή στην πειραματική απόδειξη, αξιώνοντας συγχρόνως τη διαυγή έκφραση των ιδεών και τον ορθολογικό σχηματισμό των κρίσεων. Σ' αυτό το πνευματικό κίνημα ανήκουν οι Σοφιστές της αρχαίας Ελλάδας, φιλόσοφοι νεότερων εποχών (Τζων Λωκ, Βολταίρος, Ελβέτιος, Ντ' Αλαμπέρ, Μοντεσκιέ, Βολφ, Μέντελσον κ.λπ.), καθώς και οι οπαδοί του Ντεϊσμού (Theologia naturalis), που εμπιστεύθηκαν τη διάγνωση της ύπαρξης του Θεού στην ικανότητα του ανθρώπινου μυαλού.

Φιλοσοφία της ύπαρξης

Αντικείμενα της φιλοσοφίας της ύπαρξης (existentialisme) είναι η θέση του ανθρώπου στον κόσμο και η ανθρώπινη εσωτερικότητα. Σταθερές αυτής της διανοητικής ανίχνευσης αποτελούν: η συνείδηση του υπάρχειν (αίσθηση σωματικότητας, αισθητηριακές λειτουργίες, νόηση), η σχέση του υποκειμένου προς τα πρόσωπα και τα πράγματα, το πρωτείο της ύπαρξης έναντι της αντικειμενικότητας, η συνύπαρξη του αισθητού και του νοητού,³ η υποκειμενικότητα της ανθρώπινης αλήθειας. Σ' αυτό το φιλοσοφικό πεδίο,

τέθηκε σε ερευνητική προτεραιότητα το ανθρώπινο υπάρχουν στον κόσμο έναντι του γινώσκειν τον κόσμο. Κι εδώ, η ανασύνδεση με το «*γνώθι σαυτόν*» του Σωκράτη και με το «*cogito ergo sum*» του Καρτέσιου, είναι αυτόδηλη. Ανάμεσα στα διερευνώμενα θέματα του αναφερόμενου φιλοσοφικού πεδίου, επισημαίνονται ενδεικτικά:

1. η υποκειμενικότητα της φιλοσοφικής αλήθειας. Στο νεανικό του ημερολόγιο (1835), ο Κίρκεγκωρ σημείωσε: «... το ζήτημα είναι να βρω την αλήθεια που είναι αλήθεια για μένα... τι θα με ωφελούσε η ανακάλυψη της λεγόμενης αντικειμενικής αλήθειας... τι θα με ωφελούσε αν η αλήθεια στεκόταν απέναντί μου γυμνή... και προκαλούσε εντός μου ένα ρίγος φόβου παρά μια εμπιστευτική αφοσίωση;». ⁴ Ο Γιάσπερς επισήμανε ότι δεν υπάρχει φιλοσοφική αλήθεια προορισμένη για όλους και παραδεκτή από όλους ούτε αλήθεια που να γεννιέται έξω από την Ιστορία και να ισχύει για πάντα. ⁵
2. το περατό της ζωής. Ο Χάιντεγκερ χαρακτήρισε τη συνθήκη αυτή ως απόλυτη και ουσιώδη. Κάθε ζωή οδηγείται ανέκκλητα στον θάνατο: «είναι-προς-θάνατον». Ο άνθρωπος, που τελεί εν γνώσει του αναπόφευκτου θανάτου του, δεν αναμένει το τέλος του σ' ένα προκαθορισμένο χρονικό σημείο του βιολογικού του κύκλου, αλλά έχει συνείδηση ότι αυτό αποτελεί δυνατότητα παρούσα σε κάθε στιγμή της ζωής του. ⁶
3. η παρουσία του άλλου. Στη φιλοσοφία της ύπαρξης, η σχέση του υποκειμένου προς τον «άλλον» αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα. Μεταξύ των υπαρξιστών φιλοσόφων:
 - Ο Χάιντεγκερ υποστήριξε ότι το «είναι» (sein) του ανθρώπου αποτελεί ένα «συν-είναι» (mitsein) και ότι ο κόσμος του είναι «συν-κόσμος» (mitwelt). Στο «συν-είναι» φτάνουμε μόνο με την αυθεντική (κατά συνείδηση) ζωή.
 - Ο Γκαμπριέλ Μαρσέλ υποστήριξε ότι το υποκείμενο, όταν είναι αδιαθέσιμο (indisponible), δηλαδή όταν βρίσκεται σε μια εγωκεντρική αυτοδούλωση, συλλαμβάνει τον «άλλον» ως αντικείμενο. Το αντίθετο συμβαίνει, όταν είναι διαθέσιμο, δηλαδή ανοιχτό στον «άλλον» και στις επιδράσεις του. Στην

περίπτωση αυτή, η παρουσία του «άλλου» εμφανίζεται ως πηγή δυνατότητων ανανέωσης και δημιουργίας.⁷

- Ο Ζ.-Π. Σαρτρ θεώρησε ότι ο «άλλος» είναι αντικείμενός μου. Βλέπω τον άλλον ως αντικείμενο και συγχρόνως ο άλλος είναι υποκείμενο που βλέπει εμένα ως αντικείμενο. Αποκτώ την εμπειρία του να *«είμαι ορατός-σαν-αντικείμενο»*, στις καταστάσεις της ντροπής, της δειλίας, της αμηχανίας. Επομένως, ο «άλλος» που με κοιτάζει καταλύει την υποκειμενικότητά μου, με απογυμνώνει, ανοίγει στην ύπαρξή μου μια οπή, από την οποία διαφεύγει η ελευθερία μου, με καθιστά από *«διαεαυτό»* (: τάση ανάδυσης μέσα από την έλλειψη, υπέρβαση, *pour-soi*) σε *«καθεαυτό»* (: αντικειμενική πληρότητα, *en-soi*). *«Πρωταρχική πτώση μου είναι η ύπαρξη του άλλου – η κόλαση είναι οι άλλοι»*. Απέναντι στην κατάσταση αυτή, αμύνομαι με το ντύσιμο, τη ντροπή, τη μείωση της εκτεθειμένης επιφάνειάς μου και, κάποτε, με την επίθεση. Ερμηνευτικά έχει εκτιμηθεί ότι η θεώρηση αυτή αφορά τις αναυθεντικές σχέσεις. Όταν η ανθρώπινη σχέση περιέχει κάποιο στοιχείο υψηλής εσωτερικότητας, τότε *«καλεί και προσφέρει»*.⁸

4. η ενοχή. Ως ερευνητέο στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης θεωρήθηκε και η συναίσθηση ενοχής. Κατά τον Κίρκεγκωρ, το σφάλμα είναι σύμπτωμα των ανθρώπινων ενεργοποιήσεων. Οι αρνητικές εκβάσεις των πράξεων του ανθρώπου, άρα των αποφάσεών του, εγκαθιστούν στον ψυχισμό του ένα αίσθημα ευθύνης ταυτόσημο με την υπαρξιακή ενοχή. Ο μηχανισμός αυτός δεν κινείται από συγκεκριμένο κατηγορητήριο ούτε πιστοποιείται από μια καταδικαστική απόφαση, αλλά λειτουργεί αυτοδύναμα και εναποθέτει ένα βάρος (ενοχή) στην εσωτερικότητα του υποκειμένου. Στη *«Δίκη»* του Κάφκα, ο πρωταγωνιστής σύρεται, χωρίς ρητή κατηγορία, σ' ένα αόρατο δικαστήριο για να λογοδοτήσει.

Λοιπές φιλοσοφίες

Αν δεχθούμε ότι η φιλοσοφία αναπτύσσεται κατά βάση στους τομείς της γνωσιολογίας και της μεταφυσικής, είναι ευεξήγητο το ότι στον